

UPUTSTVA ZA STANDARDIZOVAN NEDISKRIMINATIVNI GOVOR I PONAŠANJE

U izradnji institucionalnog identiteta potrebno je preduzeti ciljne napore ka prepoznavanju i suzbijanju diskriminativnih mehanizama mizoginije¹, ejblbodizma² i homofobije³, koja su u velikoj meri prisutna u našem društvu.

Zaštitnik građana ovim Upustvom preporučuje, inicira i zahteva od svih institucija i aktera u javnom prostoru da dosledno poštuju pravila nediskriminativnog ponašanja i verbalnog izražavanja u odnosu na žene, osobe sa invaliditetom i osobama LGBT orijentacije.

I Nediskriminativni jezik i ponašanje u odnosu na žene

Rodno diferenciran jezik je jezik rodne ravnopravnosti. Nasuprot tome, generička upotreba muškog gramatičkog roda, ili pretpostavka da je takva upotreba automatski „rodno neutralna“ narušava tu ravnopravnost, ako nije propraćena odgovarajućim objašnjenjem⁴.

Neprihvatljiva je jezička nevidljivost žena – podrazumevanje da su žene obuhvaćene imenicama i zamenicama u muškom gramatičkom rodu.

Neophodno je svuda i uvek, kako u unutrašnjoj, tako i u spoljašnjoj komunikaciji, upotrebljavati rodno diferencirani jezik, tj. koristiti dosledno ženski gramatički rod za žene.

Pojmovi koji označavaju nazive položaja, profesija, zanimanja, zvanja, titula, radnih mesta žena, navode se po pravilu uvek u ženskom gramatičkom rodu.

Neophodno je pojam „gospođica“ potpuno eliminisati iz usmene, pismene i telefonske komunikacije, službenih dopisa, u svim javnim i nejavnim situacijama profesionalne komunikacije.

Potrebno je standardizovati signature zaposlenih (umesto savetnik, za zaposlenu ženu treba da piše savetnica, itd.), vizit karte, potpise na službenim dopisima, natpise na kancelarijama, itd. Kada se pišu službeni dopisi, ako je nepoznat pol osobe kojoj se upućuje dopis, ne treba koristiti generički muški rod (npr. poštovani) već obavezno treba da navedemo 'poštovana/poštovani'.

Zvanične delegacije koje traže prijem, a koje predstavljaju grane, kolektive ili grupe ljudi, npr. prosveta, socijalni rad i sl. treba da budu informisane da u svom sastavu, sem u posebnim slučajevima (npr. rudari) imaju članove oba pola.

OBRAZLOŽENJE

Korišćenje rodno senzitivnog/diferenciranog jezika/ je od suštinskog značaja i predstavlja važan korak u postizanju rodne ravnopravnosti, ako znamo da je jezik ogledalo društva i reflektuje sve

¹ Mržnja prema ženama

² Povlašćivanje i pretpostavka da su svi ljudi mentalno i telesno potpuno sposobni, uz negiranje egzistencije i diskriminisanje onih koji to nisu

³ Strah, mržnja i diskriminacija svih neheteroseksualnih kategorija ljudi

⁴ Npr. „smatra se da se svi izrazi upotrebljeniu muškom gramatičkom rodu u ovom dokumentu onose bez diskriminacije i na žene“

društvene, zakonske i političke promene i odnose koji vladaju u društvu. Rodno senzitivni jezik je pre svega pitanje društvene moći i podrazumeva veću vidljivost žena u jeziku i odbacivanje generičkog muškog roda, u kojem se žene podrazumevaju. Zbog toga je važno da svuda i uvek, kako u unutrašnjoj, tako i u spoljašnjoj komunikaciji, upotrebljavamo rodno osetljiv jezik. Osim što je rodno osetljiv jezik važno društveno pitanje i značajan doprinos poboljšanju vidljivosti žena i ženskog rada, on je sasvim gramatički opravdan u našem jeziku. Naš jezik je takav da dozvoljava upotrebu različitih nastavaka, i zahteva slaganje subjekta i predikata.

Pojam „gospođica“ treba izbegavati jer implicira da je bračni status žene neophodan podatak i u službenoj komunikaciji, što je netačno i potpuno je irelevantno. Važno je znati i da žene ne treba da se tituliraju na način identifikovanja njihovog bračnog statusa ili odnosa sa muškarcima.

Svaka dosledno nediskriminativna institucija koja unapređuje poštovanje rodne ravnopravnosti komunicira sa delegacijama sastavljene od osoba oba pola smatrajući ih legitimnim predstavnicima interesa svih koje predstavljaju.

II Nediskriminativni jezik i ponašanje u pogledu LGBT osoba

Ne pretpostavljati automatski da su svi ljudi iz okruženja heteroseksualni, jer oko 10% njih to nisu.

Ne zahtevati ni od koga da se izjašnjava o svojoj seksualnoj orijentaciji ili identitetu.

LGBT osobe su jednako vredne kao i heteroseksualne osobe.

Neprihvatljive su prakse izolacije, uvreda, diskriminacije, podsmeha ili bojkota onih osoba i njihovih životnih praksi i stilova koji odudaraju od dominantnog heteroseksualnog modela.

Neprihvatljivo je izgled i ponašanje osoba pretpostavljene drugačije seksualne orijentacije izlagati podsmehu, čuđenju kao i komentare tipa „ma daj se već jednom malo sredi“, „makar na ovom važnom događaju pokušaj da ne izgledaš šašavo“. Ovim se ni najmanje ne sugerise niti odobrava neozbiljno i na drugi način neprilično oblačenje ili ponašanje.

Nedozvoljeno je ponašanje prema osobama različite seksualne orijentacije kao da su bolesne, nenormalne, zarazne, opasne, destruktivne, perverzne, promiskuitetne.

Neprihvatljiva je praksa davanja „dobronamernih saveta“ bilo kome u službenoj komunikaciji ili radnom okruženju na način da se npr. oblače ili šminkaju „ženstvenije“, ponašaju „muževnije“, kao i nastojanje da im se nađe „odgovarajući“ potencijalni partner.

Neprihvatljivo je izbegavati ili sprečavati komunikaciju o životnoj stvarnosti i iskustvu istopolno orijentisanih osoba u stvarima u kojima se profesionalna i kolegijalna podrška daje heteroseksualnim osobama. Profesionalno radno okruženje inače, karakteriše se izbegavanjem opterećivanja drugih sa trivijalnim privatnim temama i istovremeno, pružanjem kolegijalne podrške u momentima kada ta podrška i razumevanje jesu značajni i opravdani u svakom humanom okruženju.

Neprihvatljivo je nediferenciranje pojedinih kategorije označenih grupnom skraćenicom LGBT (lezbejke, gejevi, bisksexualni i transrodni) i tretirati ih kao da su oni „svi isti“. Npr. uvredljivo i diskriminativno je pretpostavljati da sve LGBT osobe žele da promene pol.

Ne govoriti „normalni i oni drugi/oni koji to nisu“ jer je istopolna orijentacija takođe normalan, mada manjinski vid ljudske seksualnosti u kojoj nema ničeg nenormalnog.

Uvredljivo i diskriminativno je pretpostavljati da sve ili većina istopolno orijentisanih osobe ne vole ili ne žele decu, porodicu, brak, monogamno partnerstvo.

Neprihvatljivo je pretpostavljati da istopolno orijentisane osobe svojim vidljivim postojanjem ma na koji način ugrožavaju „normalnu“ porodicu, omladinu ili osnovne društvene vrednosti, kao i da „nameću svima“ svoj životni stil kada traže svoja prava i ukazuju na nasilje i diskriminaciju koju trpe.

Uvredljivi i diskriminativni su i komentari tipa „ja nemam ništa protiv „njih“, ali.. :

- nisam jedan od njih,
- u mojoj porodici niko hvala bogu nije takav,
- samo neka drže svoju privatnost u četiri zida,
- neka rade šta god hoće ali neka ne kvare decu,
- neka ništa od toga šta rade sa svojim nazovi ženama ili muževima ne iznose javno,
- siroti njihovi roditelji, ni krivi ni dužni a ona/on je takva/takav
- za sve su krivi roditelji, da su na vreme obratili pažnju šta im radi dete i sa kim se druži mogli su da spreče da se takvi razvijaju
- ipak, sramota je to,
- šta bi bilo kada bi svi bili takvi,
- zbog njih nam je natalitet već decenijama negativan,
- sve je to uvoz sa Zapada,
- u moje vreme se znalo ko je muško a ko žensko,
- sve je to jedna opasna moda,
- prođe to svakoga kao ludost-mladost, a opasno je jedino kada kod nekih to ne prođe

Nisu dozvoljeni pojmovi lezbijka (koristi se lezbejka), peder, perverzni, nenormalni, seka persa, ženski petko, lezbača, topli brat, muškarača, seksualno devijantni, bolesni jer su uvredljivi i degradirajući za dostojanstvo i ličnost LGBT osoba.

OBRAZLOŽENJE

Istraživanja pokazuju da je naše društvo duboko homofobično, da se nasilje prema gejevima i lezbejkama može javiti u svim generacijama, u svim sredinama i na svim obrazovnim nivoima, pri čemu ne postoje sistematski, institucionalni, od strane države organizovani obrazovni naponi na izgradnji razumevanja, tolerancije, inkluzije seksualnih manjina pa ni onih minimalnih, u pravcu suzbijanja makar drastičnih vidova javno izražene diskriminacije. Istopolni ljudi su i dalje društveno nevidljivi, opterećeni izolacijom, strahom i neprihvaćenošću. Jedan od načina suzbijanja homofobije je otvaranje procesa razumevanja sebe i drugih radi prihvatanja i sopstvenih različitosti i specifičnosti identiteta svih drugih koji nas okružuju.

U svim kolektivima su zaposlene osobe različitih identiteta pa tako i LGBT osobe. Samo zato što neki misle da ne poznaju nijednu LGBT osobu, ne znači da je to stvarno tako. Usled društvenog pritiska i homofobije, LGBT osobe često svoje identitete drže u tajnosti jer se plaše odbacivanja, nasilja, diskriminacije, otkaza, itd. LGBT osobe su jednako vredne kao i heteroseksualne osobe. To je važno imati na umu kada iznosimo neke svoje stavove koji mogu biti homofobični i mogu direktno vređati i degradirati naše LGBT koleginice i kolege. Ukoliko to žele, LGBT osobe imaju pravo drugima da saopšte svoj identitet i zbog toga ne smeju biti diskriminisane na bilo koji način niti izložene ponižavanju, vređanju, izolaciji, podsmehu.

Istopolna orijentacija je urođeni, modalitet normalne ljudske seksualnosti, i kao što ni levorukost ili albinizam nisu devijacije i istopolna orijentacija je samo manjinska pojava u ljudskom rodu. Procenjuje se da se oko 10% ljudi rađaju takvi. Ona nije rezultat ni trauma ili nasilja iz detinjstva, niti grešaka ili zanemarivanja u vaspitanju, pogrešne uloge ili odsustva oca ili majke, niti su istopolno orijentisani ljudi osobe perverzних sklonosti, izraženog seksualnog apetita, sklone eksperimentima i sl. Lezbejke i gej muškarci takođe nisu ni stidljive/ružne osobe koje se „nisu snašle“ u komunikaciji sa osobama suprotnog pola.

Istopolna orijentacija je urođena i ona se ne može promeniti ni prisilno, a ni terapijski niti ubeđivanjem, baš kao recimo ni rasna pripadnost. Potrebno je to imati u vidu kada komuniciramo sa istopolno orijentisanim osobama, pa je greška pretpostavljati da im „treba pomoći“, davati „savete“ i sl. Tipične uvredljive greške su pretpostavke da kada bi promenili stil oblačenja, frizuru, opšti izgled i način života, da bi se time i njihov „problem“ otklonio. Saveti lezbejkama da se oblače „ženstvenije“, počnu da nose obuću sa štiklama i da se šminkaju, počnu da izlaze sa muškarcima i sl, kao i saveti gej muškarcima da odu malo u teretanu i „nabace“ mišiće, pozivi da izađu sa ženskim društvom ili plate usluge prostitutke koje bi im „pokazale prave stari“, je isto kao i saveti ljudima sa tamnom kožom da „malo“ promene boju svoje kože.

Treba znati da istopolno orijentisani ljudi imaju sopstveni stil oblačenja i slede druge estetske norme, pa tako lezbejke nisu neuredne žene koje ne vode dovoljno računa o svom izgledu ili prosto ne umeju da se obuku, kao što ni gejevi nisu izveštačeni, feminizirani i ekstravagantni tipovi koji ne umeju da usklade boje i dezen kravate sa sakoom, kojima manjka elementarna estetika. Iako se u službenoj komunikaciji očekuje da svi izgledaju uredno i konvencionalno, unutar tog okvira istopolno orijentisani ljudi će, ispunjavaći te norme ipak izgledati ponekad pomalo drugačije, npr. žene će biti možda malo muškobanjastijeg izgleda, a muškarci nositi odeću življih boja od muškaraca heteroseksualne orijentacije, što ne sme da bude razlog za podsmeh, čuđenje ili „savete“ tipa „ma daj se malo sredi već jednom“, „makar na konferenciji pokušaj da ne izgledaš šašavo.“

Greška je pretpostaviti da su svi ljudi heteroseksualni i to je jedan od tipičnih vidova diskriminacije istopolno orijentisanih ljudi koja se naziva „heteronormativizmom“. U kolektivima ili kancelarijskim uslovima ogleđa se recimo u zauzimanju kompletnog neformalnog komunikacionog prostora razgovorima o svojim bračnim drugovima, deci, problemima u partnerskim odnosima i sl, bez pokušaja da se ista pažnja i prostor omogući i onima koji imaju istopolne partnere. Pretpostavka da oni i nemaju stalne partnere ili partnerke, da verovatno vode promiskuitetan život, odnosno da se njima dešavaju neke „sramne ili nenormalne“ stvari o kojima nije „pristojno“ pričati u društvu je uvredljivo i netačno. Isto kao olaka i potpuno netačna

pretpostavka da su oni „kao takvi“ verovatno usamljeni nesrećnici i nesrećnice koji van kancelarije „čame u četiri zida“.

Istopolno orijentisane osobe imaju živ emotivan i seksualni život i u svojim vezama doživljavaju iste uspone i padove kao i tipične partnerske probleme ili probleme sa vaspitavanjem i podizanjem dece. Njihovi problemi su samo još složeniji i teži zbog negativnog stava društva prema njima kao i nemogućnosti da svoje dugotrajne emotivne zajednice a često i roditeljstvo, i formalno pravno ozvaniče. Pažljivo i kolegijalno je dakle uvažiti različitost iskustava, čuti i saslušati i taj deo privatne priče, bez pogrešnih i uvredljivih pretpostavki, bez izolacije, podsmeha ili čak bojkota svega što nije heteroseksualno obojeno.

Unutar grupe ljudi koja se naziva istopolno orijentisanim osobama ili seksualnim manjinama, a koje se zbirno označavaju kao LGBT populacija, postoje znatne razlike i diskriminativno i uvredljivo je ignorisati te razlike. Lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe su međusobno veoma različiti, njihova egzistencija i situacija se razlikuje i neka površna znanja o jednoj od tih podgrupa nije primenjiva na sve ostale. Tipična greška je npr. pretpostavljati da oni svi žele da promene pol što je uvredljivo i pogrešno jer se to odnosi samo na jedan deo trans osoba a činjenica je i da ni one sve ne žele da operativnim putem menjaju pol već se mnogi od njih zadovoljavaju negovanjem spoljašnjeg imidža koji je različit od njihovog biološkog pola. Lezbejke, gejevi i biseksualni pak uopšte ne žele da menjaju pol i osećaju se savršeno ispunjeni svojom orijentacijom prema osobama istog pola i zadovoljni su svojim biološkim polom isto kao i heteroseksualni ljudi svojom orijentacijom i biološkim polom.

Greška je i pretpostavka da LGBT osobe ne žele, ili još gore, mrze decu. I među njima baš kao i među heteroseksualnim osobama ima proporcionalno isto onoliko onih koji čak strastveno vole i žele, kao i onih koji ne žele da imaju decu, kao što i u obe grupacije ima onih koji su dobri kao i onih koji su loši roditelji. LGBT osobe nisu neadekvatni a još manje „opasni“roditelji zbog svoje seksualne orijentacije. Oni nju niti mogu, niti se u praksi dešava da je prenose na svoje potomke, baš kao što ni njihovi heteroseksualni roditelji nisu mogli da na njih prenesu svoju seksualnu orijentaciju. LGBT osobe nikome ne nameću svoju seksualnu orijentaciju, između ostalog i što najbolje znaju da se ona ne može nikome nametnuti, niti „diktiraju“ ma kome životni stil. Ako se o toj temi govori javno to je da bi se skrenula pažnja na postojeću diskriminaciju i nasilje koju te osobe trpe, a ne zbog nastojanja da „svi“ postanu takvi ili da se mladi i neiskusni „pokvare“ ili nagovore da postanu homoseksualni.

LGBT populaciju čine ljudi koji su profesionalni, talentovani, vredni i korisni članovi zajednice u istoj meri kao i većinska heteropopulacija i nisu usled svoje manjinske seksualne orijentacije socijalno destruktivni elementi. Boreći se celog života za svoje dostojanstvo vrlo često ulažu mnogo više energije u ono čime se bave tako da poneki od njih imaju i znatno veća dostignuća u raznim profesionalnim oblastima i delatnostima. Njihov pozitivan doprinos svakom kolektivu je omogućen u potpunosti samo onda kada nisu izloženi diskriminaciji i nasilju, uvredama, podsmehu, bojkotu njihovog identiteta i iskustva ili ignorisanju njihove egzistencije.

Kao i kod većinske populacije i seksualnost manjinske populacije nije prva i glavna karakteristika i uvredljivo je diskriminativno posmatrati ih uvek i pre svega kao lezbejke, gejeve, biseksualne ili trans osobe, jer su oni u službenoj komunikaciji pre svega, pouzdani (ili nepouzdana) saradnici, vredni (ili lenji) radnici, dobri (ili loši) pravници, dobri (ili loši) vozači, iskusni (ili neiskusni) predavači, odlični (ili ne baš dobri) organizatori i sl. Nečija seksualnost, bila ona većinska

raznopolna ili manjinska istopolna, sama po sebi nije ništa ni pozitivno niti negativno, i svakako nije ni prva niti primarna stvar koju uzimamo u obzir u komunikaciji sa nekom osobom.

Potrebno je posebno pokloniti pažnju kako određena marginalizovana populacija naziva samu sebe jer je zanemarivanje tog momenta odraz diskriminatorskog stava društva prema njima i dodatno otežava njihovu društvenu situaciju.

III Nediskriminativni jezik i ponašanje u pogledu osoba sa invaliditetom

Izbegavati sve što je uvredljivo, diskriminativno, sažaljivo i omalovažavajuće u pogledu osoba sa invaliditetom.

Ne koriste se pojmovi, invalidi, hendikepirani, osobe sa posebnim potrebama.

Ne govoriti „zdravi i bolesni“. Treba imati u vidu da je invaliditet stanje, a ne bolest.⁵

Uvek koristiti izraze „osoba sa invaliditetom“, „dete sa smetnjama u razvoju“, nikako termine invalid, ometeno dete...

Ne koristiti termin „smetnje u razvoju“ kada govorimo o odraslim osobama, jer je njihov razvoj završen.

Ne koristiti izraze osoba/dete sa posebnim potrebama jer su nam potrebe svima iste, samo imamo različite načine zadovoljavanja tih potreba.

Ne koristiti termine koji potiču od dijagnoza – autističari, cerebralci, paraplegičari, daunovci... Ovi termini su nekorektni, a vremenom su počeli da se koriste i kao uvrede (slepac, retard i sl.)

Izbegavati upotrebu skraćenica kada govorimo o osobama sa invaliditetom (OSI, MNRO), čak i kada same organizacije osoba sa invaliditetom ili same osobe te skraćenice koriste.

Ne nazivati odrasle osobe sa intelektualnim/mentalnim invaliditetom „decom“ (što se inače često upotrebljava u domovima, medijima...)

Ne govoriti „osoba u kolicima“, „vezan/prikovana za kolica“, već koristiti izraz korisnik/ca kolica.

Ne koristiti izraz „parking za invalide“ već „parking za vozila osoba sa invaliditetom“, „invalidne organizacije“ već „organizacije osoba sa invaliditetom“.

Ne izražavati sažaljenje prema osobama sa invaliditetom, ali ni izveštačeno, preterano „divljenje“ (npr. „fantastično kako vi svuda stignete i toliko ste uradili a u kolicima ste...“)

Svaki organ državne uprave, preduzeća, ustanove i organizacije koje vrše javna ovlašćenja, javne službe, državni organi ili organi jedinice lokalne samouprave, posebno oni koji neposredno komuniciraju sa građanima, trebalo bi da ispunjavaju minimum standarda fizičke pristupačnosti osobama sa invaliditetom.

⁵ Često se za osobe/decu sa invaliditetom kaže da su „bolesni“

OBRAZLOŽENJE

Uvredljivo i diskriminativno je npr. pretpostavljati da sve osobe sa invaliditetom „naravno“ ne mogu da se školuju zajedno sa svojom generacijom u opšteobrazovnim institucijama, da „brukaju“ porodicu, da je „normalno“ da borave zatvoreni u kućama i da im javni prostor ne pripada, da ne treba ili ne mogu ništa da rade i da zarađuju, da ih treba lišiti poslovne sposobnosti „za njihovo dobro“ jer „ne mogu“ da se samostalno staraju o svojim interesima. Poslovna sposobnost ima veliki značaj u životu svake osobe. Mogućnost da se bira mesto življenja, osobu sa kojom živi, fakultet za studiranje, stranku za koju se glasa ili posao – većina nikada ne preispituje, a još manje razmišlja o tome da su nekome takve jednostavne i uobičajene stvari uskraćene, dok je s druge strane, većina osoba sa invaliditetom u našoj zemlji suočena sa ovim i sličnim problemima.

Upotreba jezika je usko povezana sa razvojem pristupa i metodologija u pružanju podrške osobama sa invaliditetom. Kod nas je još uvek vrlo rasprostranjen „medicinski“ model koji je zastareo i prevaziđen, gde se osoba posmatra kao „bolesna“ i samo iz ugla invaliditeta koji ima i taj invaliditet pokušava da se ublaži, „popravi“, „dovede u normalu“, kako bi se osoba uklopila u način života većine. Ovakav pristup dovodi to toga da je i terminologija zasnovana na medicinskom pristupu, odnosno dijagnozi koju osoba ima.

Socijalni pristup ima u prvom planu promenu društva, a ne promenu osobe koja ima invaliditet, kao i poštovanje koncepta ljudskih prava i koncepta jednakih mogućnosti. Ovo znači da je invaliditet/hendikep/ometenost samo još jedno od ličnih svojstava osobe, isto kao i pol, rod, nacionalna i verska pripadnost i slično.

U Srbiji još uvek nije postignut odgovarajuća pristupačnost za osobe sa invaliditetom, iako se u poslednje vreme vide pomaci (zvučni semafor, oboreni trotoar u centru grada, ponegde rampa...). Pristupačnost podrazumeva sve ono što osobama sa invaliditetom omogućava da samostalno žive i učestvuju u svim aspektima života, na jednakoj osnovi kao i drugi građani/ke.

Nastojimo na poštovanju principa „univerzalnog dizajna“ ili „dizajna za sve“ koji podrazumeva poštovanje načela ravnopravnog korišćenja, fleksibilnosti u korišćenju, jednostavno i intuitivno korišćenje, uočljivost informacija, korišćenje uz male fizičke napore i adekvatnost veličine prostora za pristup korišćenju.